

شروط محدودکننده و ساقط کننده مسوولیت بیمه‌گر در بیمه مضاعف (با تاکید بر حقوق انگلیس)

زهرا بختیاری^۱

محسن ایزانلو^۲

غلامعلی سیفی زیناب^۳

منصور امینی^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۰۷/۱۴ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۸/۱۱/۲۳

چکیده

در بیمه‌های اموال یا مسوولیت، بیمه‌گذار ممکن است برای خطر واحد، موضوع واحد و مدت زمان واحد بیش از یک بیمه نامه اخذ کند و به موجب همه آنها مطالبه خسارت نماید، این نوع بیمه، بیمه مضاعف نامیده می‌شود. در نظام حقوقی کامن لا، اینکه بیمه‌گذار چند بیمه نامه اخذ کند، کاملاً قانونی است اما به موجب قانون بیمه ایران، بیمه مضاعف به دلیل تقابل آن با اصل منع دارا شدن غیر عادلانه و اصل غرامت و حسن نیت منع شده است. در نظام کامن لا در قراردادهای بیمه، شروطی مانند شرط فرار، شرط تناسب و شرط مازاد درج می‌شود، که در صورت وجود بیمه نامه دیگر، دریافت خسارت را محدود کند، علت درج این شروط در قراردادها، جلوگیری از تقلب و دارا شدن ناعادلانه بیمه‌گذار است که در نتیجه باعث می‌شود، بیمه‌گذار نتواند بیش از خساراتی را که متحمل شده دریافت کند. در مواردی که بیمه‌گران مطابق شروط قراردادی، مسوولیت خود را در پرداخت مستثنی یا محدود می‌کنند، بیمه‌گذار حق دارد، مازاد حق بیمه ای را که فراتر از میزان مسوولیت نهایی هر بیمه‌گر پرداخته است، در موارد بیمه مضاعف مسترد کند.

کلید واژه‌ها

^۱ دانشجوی دوره دکتری تخصصی رشته حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (samerehbakhtiari@yahoo.com)

^۲ دانشیار، گروه حقوق اسلامی و خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (استاد راهنما و نویسنده مسئول): mizanloo@gmail.com

^۳ استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. (استاد مشاور): a_seifi@sbu.ac.ir

^۴ دانشیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. (استاد مشاور): aminimansourfr@yahoo.com

بیمه مضاعف، شرط فرار، شرط مازاد، شرط تناسب، استرداد حق بیمه.

۱- مقدمه

بیمه‌گذار با این امید اقدام به بیمه اموال خود نزد بیمه‌گر می‌کند که در صورت بروز وضعیتی که منجر به خسارت اموالش شود، قادر باشد خسارتی که متحمل شده را پوشش دهد، با این وجود، همیشه قضیه به این آسانی که به نظر می‌رسد نیست؛ چرا که مکانیزم‌هایی اعم از محدودیت در مسوولیت یا استثنا نمودن مسوولیت به طور کلی وجود دارد که معمولاً توسط بیمه‌گران جهت امتناع از پرداخت مورد استفاده قرار می‌گیرند. این امر از طریق درج شروط مختلفی در قرارداد صورت می‌گیرد که معمولاً تحت عنوان شروط «بیمه‌نامه‌های دیگر»^۱ مورد بحث قرار می‌گیرد.

در واقع در بیمه‌نامه‌ها شرط می‌شود «در صورت وجود بیمه‌نامه‌های دیگر» مسوولیت بیمه‌گر چگونه خواهد بود. شرط وجود بیمه‌نامه‌های دیگر معمولاً در فرم‌های استاندارد بیمه‌نامه‌ها درج می‌شود. شرط سایر بیمه‌نامه‌ها معمولاً به اشکال زیر می‌باشد.

۱- شرط فرار^۲

۲- شرط مازاد^۳

۳- شرط تناسب^۴

۴- شرط اعلام بیمه مضاعف^۵

گاهی اوقات، بیمه‌گر یا بیمه‌گران ترکیبی از این شروط را در بیمه می‌گنجانند و بنابراین موجب ایجاد مشکلاتی می‌شوند که ممکن است بیمه‌گر را بدون پوشش هیچ‌یک از خساراتی که متحمل شده، محروم از دریافت خسارت وارده کند؛ هدف از وضع این شروط، پوشش وضعیت‌هایی که در آن بیمه‌گذار دو بیمه‌نامه را برای یک خطر گرفته است، و در واقع اقدام به اخذ بیمه مضاعف نموده است. مزایای به دست آمده از چنین شروطی برای بیمه‌گرها از جمله عبارت است از، حمایت بیمه‌گرها در مقابل تقلب بیمه‌گذارها، تسهیل تحقیقات در مورد ادعاها، امکان مطالبه

^۱ Other insurances Clauses

^۲ Escape Clause

^۳ Excess Clause

^۴ Pro rata Clause

^۵ Notice Provision

سهام بیمه‌گر از سایر بیمه‌گران در موارد لازم، در خصوص درج این شروط گفته شده است که بیمه‌گران در پیش بینی این شروط در قراردادهای بیمه آزادند چرا که بیمه‌گذار با این شروط موافقت کرده و در نتیجه با اطلاع از این شروط اقدام به خرید بیمه نامه می‌کند.

اما این اظهار نظر تا چه اندازه دقیق است؟ چرا که بسیار رایج است که بیمه‌گذار تمام شروط بیمه‌نامه‌ای را امضا می‌کند، در حالیکه آنها را نخوانده یا نفهمیده است. از سوی دیگر چرا بیمه‌گذار در حالی که با امید دریافت خسارت در صورت بروز حادثه، حق بیمه‌های خود را طبق بیمه‌نامه پرداخت کرده، حق دریافت خسارت نداشته باشد.

در این مقاله به معرفی و شناسایی شروط محدودکننده تعهد بیمه‌گر به پرداخت خسارت در صورت وجود بیمه مضاعف و همچنین به امکان استرداد حق بیمه در نتیجه محدودیت مسولیت بیمه‌گر در پرداخت خسارت می‌پردازیم.

۲- شروط ساقط کننده و محدودکننده تعهد بیمه‌گر

مطابق ماده ۱ قانون بیمه دریایی انگلیس مصوب ۱۹۰۶، تعهد بیمه‌گر پرداخت خسارت بیمه‌گذار برطبق قرارداد است و طبق قانون این کشور، قرارداد بیمه، قرارداد جبران خسارت محسوب می‌شود (Parks, 1998, 21) اما گاهی به موجب شروطی که به شرط بیمه‌نامه‌های دیگر معروف است، بیمه‌گران در بیمه مضاعف مهمترین وظیفه خود یعنی پرداخت خسارت را محدود می‌کنند (kahn, 1984, 597) این شروط در مقابل اصل مشارکت در بیمه مضاعف قرار می‌گیرد، چراکه به موجب حاکمیت این اصل، بیمه‌گذار می‌تواند به بیمه‌گران دیگر مراجعه کند، در واقع شروط وجود بیمه‌نامه‌های دیگر، مشارکت را زیر سوال می‌برد، چرا که حق مراجعه بیمه‌گذار به بیمه‌گر را محدود می‌کند (Listro, Bartlett, 2016, 4). شرط بیمه‌نامه‌های دیگر را با سایر شروط بیمه نباید یکسان پنداشت، سایر شروط رایج در بیمه‌نامه‌ها موسوم به وارانته^۱ و کاندیشن^۲ هستند، در حقوق بیمه وارانته‌ها مهم‌ترین شروط قرارداد بیمه به شمار می‌آیند و نقض آن به قرارداد خاتمه می‌دهد و مانع ادعایی از سوی بیمه‌گذار از تاریخ نقض آن می‌شود، مگر آنکه قرارداد بیمه غیر آن را مقرر دارد، اما در مقابل کاندیشن‌ها شروط کم اهمیت‌تر هستند که نقض آن توسط بیمه‌گذار تنها به بیمه‌گر حق ادعای خسارت می‌دهد، آن هم مشروط به اینکه اثبات کند از نقض آن خسارتی به وی وارد شده است که امری دشوار است. (Deacon & Hyde, 2010, 14) همانطور

^۱ Warranty

^۲ Condition

که مشخص است کارایی این شروط با یکدیگر متفاوت است، شرط بیمه نامه‌های دیگر، تعیین کننده میزان مسوولیت بیمه‌گران در صورت وجود بیمه مضاعف است اما وارانتهی و کاندیشن شروط عام در قراردادهای بیمه هستند که نقض آنها از سوی بیمه‌گذار، با توجه به ماهیت این شروط، ضمانت اجرای متناسبی برای بیمه‌گذار در پی دارد.

۱-۲- شرط فرار

هدف از درج شرط‌های فرار در بیمه‌نامه، آن است که بیمه‌گذار از کل مسوولیت پوشش بیمه به خاطر وجود پوشش بیمه معتبر و قابل وصول دیگر فرار کند، شرط فرار که گاهی «شرط فوق‌العاده فرار»^۱ نامیده می‌شود دایر به معاف شدن کامل بیمه‌گر از پرداخت خسارت است و بیمه‌گری که به آن استناد می‌کند، بری از تعهد در مقابل بیمه شده است.^۲ به شرطی که بیمه‌نامه معتبر و پوشش بیمه‌ای دیگری موجود باشد (Mohamed, 2013, 37). معمولاً شرط‌های فرار این گونه در بیمه‌نامه‌ها درج می‌شود: چنانچه، هر یک از افراد بیمه شده مندرج در این بیمه‌نامه مشمول پوشش بیمه معتبر و قابل وصول از حیث خسارتی که مشمول این بیمه‌نامه نیز هست، باشد، مشمول حمایت مقرر در این بیمه‌نامه نخواهد بود.

۲-۲- شرط مازاد

شرط مازاد، مقرر می‌کند که مسوولیت بیمه‌گر، محدود به مبلغی است که به موجب آن خسارت از پوشش بیمه‌ای که، بیمه‌نامه معتبر و قابل وصول دیگر مقرر کرده، تجاوز کرده است و برای پرداخت خسارت با بیمه‌های دیگر مشارکت نمی‌کند. (Colinvaux, 1970, 141) در واقع شرط مازاد به نفع بیمه‌شده، فراتر از پوشش مقرر در بیمه‌نامه به این دلیل که بیمه‌گر دیگر بدهی خسارت را در چارچوب محدوده‌ی بیمه‌نامه پرداخت نکرده است، مورد حکم قرار می‌گیرد. (Barry&Newman, 1988, 699) این شرط مسوولیت بیمه‌گر را در برابر خسارت تنها پس از اقدام به وصول از همه منابع پوشش (رجوع به بیمه‌گران دیگر) و عدم حصول نتیجه، مقرر می‌کند^۳ و همچنین در صورتی که بیمه‌گر با سوءنیت عمل کند و خسارت را پرداخت نکند،

^۱ Super escape clause

^۲ شرط تبری از مسوولیت که در بیمه‌نامه‌ها به شرط فرار معروف است.

^۳ در واقع منظور از این فرض موردی است که در بیمه‌نامه‌ای ذکر شده باشد که بیمه‌گر تنها تا حدی خسارت را جبران می‌کند که مال موضوع قرارداد، مشمول بیمه‌نامه‌های دیگر نباشد. ماده ۲۴ آئین نامه شماره ۲۱ شورای عالی بیمه نیز در زمینه همین

بیمه‌شده می‌تواند باز یافت خسارات مازاد را از بیمه‌گر دیگر مطالبه کند. شرط مازاد معمولاً به این شکل در بیمه‌نامه‌ها پیش‌بینی می‌شود. «جز در مواردی که به نحو دیگر مورد قبول واقع شده، این بیمه‌نامه، مازاد بر سایر بیمه‌نامه‌ها است. اعم از این که مقدم باشد یا مؤخر و این شرکت تنها ضامن مازاد چنین خسارت یا صدمه‌ی فراتر از مبلغ معین و مقرر سایر بیمه‌نامه‌ها اعم از این که قابل وصول باشند یا نه می‌باشد».

در واقع به موجب شرط مازاد، ابتدا سایر بیمه‌ها، اعم از اینکه مقدم یا مؤخر بر بیمه دارای شرط مازاد صادر شده باشند، مسؤول پرداخت خسارت خواهند بود و در صورتی که خسارت حادث شده فراتر و افزون تر بر مبلغ مقرر و تحت پوشش و تعهد آن بیمه‌ها باشد، بیمه دارای شرط مازاد، به صورت مؤخر و ثانوی مسؤول پرداخت وجه مازاد خواهد بود. برای مثال اگر مالی با ارزش ۱۰,۰۰۰ پوند نزد چهار بیمه‌گر و هر کدام بابت ۱۰,۰۰۰ پوند بیمه شده باشد و در یکی از بیمه‌نامه‌ها شرط مازاد پیش‌بینی شده باشد، از آنجا که به موجب بیمه‌نامه‌های دیگر تمام ارزش مال بیمه شده باشد، بیمه‌گری که شرط مازاد کرده است، مسؤولیتی ندارد (Bugra, 2013).

۱۵. فرق شرط مازاد و شرط فرار در این نکته می‌باشد که در شرط فرار، بیمه‌گر از کل مسؤولیت پرداخت در صورت وجود بیمه‌نامه‌های دیگر (بیمه مضاعف) اجتناب می‌کند ولی در شرط مازاد، هر چند بیمه‌گر از پرداخت خسارت فرار می‌کند (اما فقط نسبت به بخشی از آن) و تا حد میزان مسؤولیت سایر بیمه‌گران، در صورت وجود بیمه مضاعف، مسؤولیت نخواهد داشت و خسارت مازاد بر تعهد سایرین را باید بپردازد. در حقوق بیمه ایران نیز در قسمت دوم ماده ۱۷ آیین‌نامه شماره ۲۱ شورای عالی بیمه در مورد شرایط عمومی بیمه‌نامه‌های آتش‌سوزی، صاعقه و انفجار، شرطی مشابه با شرط مازاد پیش‌بینی شده است. این ماده مقرر می‌کند: «... که چنانچه اموال بیمه شده به موجب بیمه‌نامه دیگری بیمه شده باشد، تعهد بیمه‌گر در زمینه خسارات وارد بر مال، تنها تا حدی است که مال مورد نظر به موجب بیمه‌نامه‌های مقدم تحت شمول بیمه قرار نگرفته است».

فرض پیش‌بینی کرده است: «در چنین فرضی خسارت میان بیمه‌گران تقسیم نمی‌شود، بلکه بیمه‌گر ثانوی که مال بموجب قراردادهای بیمه قبلی بیمه نشده است مسؤول پرداخت خسارت می‌باشد.» برای مثال، چنانچه مالی به ارزش ده میلیون ریال تا سقف هشت میلیون ریال بیمه خسارت شود و بعد بابت ده میلیون ریال دیگر بیمه آتش‌سوزی، در صورت تلف کلی مال در اثر حادثه‌ای که در هر دو بیمه‌نامه پیش‌بینی شده است، بیمه‌گر آتش‌سوزی تنها نسبت به مازاد ارزش مال، یعنی دو میلیون ریال مسؤول می‌باشد.

۳-۲- شرط تناسب

شرط‌های تناسب (یا شرط تسهیم خسارت به نسبت) معمولاً مقرر می‌کنند که در صورتی که بیمه دیگری وجود داشته باشد، بیمه‌گر سهم خود از خسارت را معمولاً به نسبت درصد حد بیمه‌نامه (سقف پوشش بیمه‌نامه) به نسبت کل بیمه‌نامه‌های معتبر و قابل وصول پرداخت می‌کند. (Dunt&wayne, 2011, chapter 10)

در واقع این شرط به راحتی مانع بیمه‌گذار از دریافت کل خسارت از یک بیمه‌گر می‌شود. در واقع او فقط می‌تواند به نسبت درصد پیش بینی شده در قرارداد، سهم متناسب را از هر بیمه‌گر دریافت کند و در اینجا دیگر بیمه‌گران از مراجعه به سایر بیمه‌گران برای مطالبه سهم مشارکت بی‌نیاز می‌شوند چرا که عملاً هر یک درصد مشخصی را پرداخته‌اند که نسبت به آن تعهد پرداخت داشته‌اند، لذا دیگر نسبت به هم حقی ندارند، چرا که بیش از سهم خود نپرداخته‌اند تا نسبت به مازاد حق رجوع به سایر بیمه‌گران، ایجاد شود (CLYDLE & CO, 2014, 1). در حقوق بیمه ایران ماده ۱۳ آیین‌نامه شماره ۳۴ در مورد شرایط عمومی بیمه نامه اعتبار صادرات کالا مصوب ۱۳۷۴/۳/۱ شورای عالی بیمه نیز شرطی مانند شرط تناسب در بیمه مضاعف مقرر کرده است: «اگر تمام یا قسمتی از خطرهای تحت پوشش این بیمه نامه به موجب قرارداد دیگری و برای همان خطر و مدت نزد بیمه‌گر دیگری بیمه شده باشد ... در این صورت مسوولیت بیمه‌گر به تناسب مبلغی که خود بیمه کرده با مجموع مبالغ بیمه شده است مگر آنکه در شرایط خصوصی به نحو دیگری توافق شده باشد». همچنین ماده ۱۷ آیین‌نامه شماره ۲۱ شورای عالی بیمه در مورد شرایط عمومی بیمه‌نامه‌های آتش سوزی، صاعقه و انفجار نیز در قسمت اول آن مقرر کرده «... اگر مال موضوع بیمه به موجب قرارداد دیگری برای خطر و مدت بیمه شده باشد، تعهد بیمه‌گر به نسبت سقف تعهد بیمه‌گر با مجموع مبالغ بیمه شده خواهد بود ...»

با توجه به آنکه آیین‌نامه‌های شورای عالی بیمه وارد شرایط عمومی بیمه نامه‌ها می‌شوند، این شروط در بیمه‌های آتش سوزی وارد قلمرو اراده طرفین می‌شود.

۴-۲- شرط اعلام بیمه مضاعف

شاید بتوان گفت مهم‌ترین عقدی که وجود و حیات حسن نیت در آن ضروری است، قرارداد بیمه است. (سیفی زیناب و وفایی‌پور، ۱۳۸۹، ۲) در کامن لا قرارداد بیمه از جمله معدود

قراردادهایی است که (اصل حسن نیت کامل) در آن جاری است^۱ (7, 2007, musy) در کامن‌لا، بیمه‌گر و بیمه‌گذار هر دو متعهد به افشای تمام اطلاعات موثر می‌باشند، بی‌آنکه نیازی به سوال از آن‌ها باشد. (ایزانلو و لطفی، ۱۳۹۰، ۵۸)

شرط اعلام و افشای بیمه مضاعف که مبتنی بر نتیجه اصل حسن نیت است، نیز شرطی است که به موجب آن بیمه‌گذار باید در هنگام انعقاد عقد بیمه‌ی دوم، سایر بیمه‌گران را از وجودی عقد بیمه دیگر، مطلع سازد. بیمه‌گران چنین شروطی را به خاطر حمایت از خودشان در برابر تقلب احتمالی بیمه‌گذاران در قرارداد درج می‌کنند که در صورت عدم رعایت آن مسئولیت خود را در برابر بیمه‌گذار منتفی می‌دانند که نتیجتاً این شرط یکی از شروط ساقط‌کننده مسئولیت بیمه‌گذار می‌باشد. در بحث اعلام بیمه‌ی مضاعف دو مسأله قابل بحث است؛ یکی این که اعلام باید به کدام بیمه‌گر صورت گیرد و دیگر این که آیا هم‌پوشانی جزئی هم نیاز به اعلام دارد و ضمانت اجرای خاص خود را دارد یا خیر؟

در صورتی که در بیمه‌نامه اخذ شده در حوزه‌های جزئی و به طور کوتاه مدت هم‌پوشانی پیدا کرده باشند، چنین موضوعی نیازمند اعلام نیست و بیمه‌گران به بهانه‌ی نقض چنین شرطی نباید از پذیرش مسؤلیت اجتناب کنند. این موضوع در پرونده‌ی Australian Agricultural CO.V (1875) Saunders مورد اشاره قرار گرفت. یعنی در جایی که یک بیمه آتش‌سوزی به همراه یک بیمه نامه دریایی گسترده اخذ شده بود و بیمه‌گران آتش سوز مدعی عدم اعلام وجود بیمه‌نامه‌های دریایی بودند، دادگاه ضمن رد وجود بیمه مضاعف اظهار داشت حتی اگر بیمه‌نامه‌ها برای یک دوره‌ی کوتاه مدت هم‌پوشانی داشته باشند، باز هم این هم‌پوشانی تصادفی نیاز به اعلام ندارد. (خروشی، ۱۳۹۰، ۱۱۳ و ۱۱۴)

^۱ ماده ۱۷ قانون بیمه دریایی انگلیس مصوب ۱۹۰۶ نیز تعهد به حسن نیت کامل را تاکید می‌کند و تصریح می‌کند: «قرارداد بیمه دریایی قراردادی مبتنی بر حسن نیت کامل است و اگر این امر به وسیله طرفین رعایت نگردد، قرارداد ممکن است به وسیله طرف دیگر ابطال گردد.» برخلاف قانون بیمه دریایی انگلیس مصوب ۱۹۰۶ که با همه اشکال گوناگون نقض تعهد به رعایت حسن نیت به یک شکل برخورد می‌کند، قانون جدید بیمه تجاری انگلستان مصوب ۲۰۱۵ در ماده ۲ ضمیمه ۱ بین نقض تعهد و حسب شدت آن قائل به تفاوت می‌شود. چنانچه نقض تعهد عمدی باشد، بیمه‌گر می‌تواند ابطال قرارداد را بخواهد، بدون آنکه لازم باشد، حق بیمه را مسترد کند، نقض تعهد در صورتی عمدی خواهد بود که بیمه‌گذار بداند مرتکب نقض تعهد می‌شود و نقض تعهد از روی بی‌مبالاتی زمانی است که بیمه‌گذار نسبت به اینکه آیا مرتکب نقض تعهد می‌شود یا خیر بی‌توجه باشد. در این صورت چنانچه بیمه‌گر مورد بحث به هیچ عنوان ریسک را در صورت علم به واقعیات پوشش نمی‌داد، می‌تواند ابطال قرارداد را بخواهد اما باید حق بیمه را مسترد کند.

شرط اعلام و افشای بیمه مضاعف در اکثر بیمه‌نامه‌های انگلیس چون فرض بر صحت بیمه مضاعف است درج می‌شود که در رویه قضایی نیز به آن اشاره شده که عدم رعایت آن ممکن است مشمول ضمانت اجرای عدم رعایت حسن نیت شود و هم چنین بیمه‌گر از پرداخت خسارت بری شود.^۱ در خصوص اعلام بیمه مضاعف به بیمه‌گران ماده ۱۳ آیین‌نامه شماره ۳۴ در مورد شرایط عمومی بیمه نامه اعتبار صادرات کالا مصوب ۱۳۷۴/۳/۱ شورای عالی بیمه نیز در این زمینه مقرر کرده است: «اگر تمام یا قسمتی از خطرهای تحت پوشش این بیمه‌نامه به موجب قرارداد دیگری و برای همان خطر و مدت نزد بیمه‌گر دیگری بیمه شده باشد بیمه‌گذار ملزم است مراتب را بدون تأخیر و با ذکر نام بیمه‌گر و مبلغ بیمه شده به اطلاع بیمه‌گر برساند...»^۲. در این آیین‌نامه اطلاع به بیمه‌گر سابق لازم دانسته شده است. با آنکه این ماده، ضمانت اجرایی برای این تعهد بیمه‌گذار پیش‌بینی نشده است، ماده ۱۶ همین آیین‌نامه در مورد ضمانت اجرای تعهدات بیمه‌گذار مقرر می‌دارد: «هر گونه اظهار یا عمل خلاف از سوی بیمه‌گذار یا نمایندگان وی که به قصد گمراهی بیمه‌گر صورت گیرد... موجب سقوط تعهدات بیمه‌گر خواهد شد...».

از جمع این دو ماده، این حکم حاصل می‌شود که عدم اعلام وجود قرارداد بیمه مضاعف توسط بیمه‌گذار، در صورتی دارای ضمانت اجراست که نه تنها بیمه‌گذار دارای علم نسبت به وجود قرارداد بیمه مضاعف باشد، بلکه باید عدم اعلام این مراتب، با قصد گمراه کردن بیمه‌گر صورت گیرد؛ بنابراین، چنانچه بیمه‌گذار از وجود قرارداد بیمه مضاعف اطلاع داشته باشد، اما لزومی در مطلع کردن بیمه‌گر از این مراتب نبیند، نمی‌توان ضمانت اجرایی برای این کوتاهی بیمه‌گذار در نظر گرفت، چرا که ترک فعل بیمه‌گذار، به قصد گمراهی بیمه‌گر صورت نگرفته است (صادقی مقدم و شکوهی‌زاده، ۱۳۹۲، ۲۹۱). در ماده ۱۹ لایحه بیمه تجاری^۳ نیز ضمن منع بیمه مضاعف در خصوص شرط اعلام پیش‌بینی شده «...مگر اینکه بیمه‌گذار در هر مورد نام بیمه‌گر و مبلغ بیمه شده را به آگاهی بیمه‌گر یا بیمه‌گران بعدی رسانده باشد...» در این ماده اعلام بیمه مضاعف به بیمه‌گران بعدی لازم دانسته شده است. اگرچه در عمل ممکن است اطلاع برخی از

^۱ قانون بیمه دریایی انگلیس مصوب ۱۹۰۶ در خصوص افشا و اظهارات به موجب "قانون افشا و اظهار بیمه مصرف کننده مصوب ۲۰۱۲" اصلاح شده و بیمه‌گذار را به جای تعهد به افشا، متعهد به "مراقبت معقول به عدم اظهار خلاف واقع" نسبت به بیمه‌گر دانسته است.

^۲ همین مقرر را ماده ۱۷ آیین‌نامه شماره ۲۱ شورای عالی بیمه در مورد شرایط عمومی بیمه نامه‌های آتش‌سوزی، صاعقه و انفجار پیش‌بینی کرده است. «...بیمه‌گذار ملزم است مراتب را بدون تأخیر و با ذکر نام بیمه‌گر و مبلغ بیمه شده به اطلاع بیمه‌گر برساند...»

^۳ لایحه بیمه تجاری مصوب ۱۳۸۴/۴/۱۲ هیأت وزیران تقدیمی به مجلس شورای اسلامی به منظور جایگزینی قانون بیمه ۱۳۱۶

بیمه‌گران کافی باشد تا سایر بیمه‌گران از سوی آن بیمه‌گر از وجود بیمه دیگری مطلع شوند به ویژه در جایی که شرط تناسب وجود داشته باشد، اما این موضوع از جهت تعیین تکلیف بیمه‌گذار و نگارش قانون صحیح نمی‌باشد و بیمه‌گذار باید وجود بیمه مضاعف را به اطلاع کلیه بیمه‌گران برساند. (خروشی، ۱۱۴، ۱۳۹۰)

۳- ترکیب شرط‌های محدودکننده تعهد^۱

گاهی بیمه‌نامه‌های متعدد، هر کدام حاوی شروط محدودکننده تعهد هستند که تقابل آنها باعث بروز مسائلی می‌شود که به بررسی آنها می‌پردازیم.

۳-۱- شرط مازاد در برابر شرط مازاد^۲

وقتی دو بیمه‌نامه هر یک دارای شرط وجود بیمه‌نامه‌های دیگر باشند که چنین شرطی مقرر کند، پوشش متعلقه در صورتی که بیمه‌نامه دیگری برای پوشش خسارت وجود داشته باشد، بیمه مازاد قلمداد خواهد شد. در چنین موقعیتی اکثر دادگاه‌ها رأی دادند که شرط‌های مازاد همدیگر را لغو و نفی می‌کنند و هر دو بیمه‌گر، بیمه‌گر اولیه محسوب می‌شوند. در این صورت دادگاه‌ها قاعده اکثریت قابل اعمال را جاری می‌کنند که به موجب آن مثل مواردی که هیچ‌یک از بیمه‌ها واجد شرط بیمه دیگر نیست (در واقع این دو شرط در تقابل با یکدیگر از اعتبار ساقط شده‌اند، که در حقوق ما مشابه اصل اذا تعارضا، تساقطا می‌باشد، و در نتیجه موجب التزام هر بیمه‌گر می‌باشد). در پرونده‌ی (Austin V Zurich General) دادگاه به این نتیجه رسید که هر دو شرکت ضامن هستند، در این پرونده، شرکت زوریخ بیمه‌نامه وسیله‌ی نقلیه موتوری را برای A صادر کرد و در آن پوشش بیمه برای اشخاصی که از اتومبیل با اجازه‌ی بیمه شده، استفاده نمایند نیز مقرر می‌کرد، مشروط بر این که شرایط این بیمه‌نامه رعایت شود. بیمه‌نامه Bell نیز به طور مضاعف موضوع بیمه‌نامه زوریخ را تحت پوشش قرار داده بود. پس از تصادف و وقوع خسارت شرکت بیمه زوریخ مسؤولیت را نپذیرفت چرا که بیمه‌نامه‌ی زوریخ، متضمن محدودیت‌های معینی بود. یکی از این محدودیت‌ها مقرر می‌کرد، شخص دریافت‌کننده‌ی خسارت، در صورتی که بیمه‌نامه‌ی دیگری وجود داشته باشد، خسارت بیمه‌ای دریافت نخواهد کرد. شرط عمومی آن بیمه‌نامه نیز مقرر می‌کرد که شرکت مسؤول پرداخت هزینه یا مبلغ خسارت‌های وارده یا مشارکتی بیش از

^۱ Clauses in Combination

^۲ Excess Clause against Excess Clause

سهام خود به نسبت نخواهد بود. بیمه‌نامه‌ی Bell نیز مقرر می‌کند، در صورت وجود بیمه‌نامه یا خسارت پرداخت شده دیگر، بیمه‌گر مسوولیتی در پرداخت یا مشارکت در پرداخت نخواهد داشت مگر در مورد مبلغ مازادی که واقعاً تحت پوشش قرار گرفته یا طبق چنین بیمه‌ای قابل پوشش بوده است، دادگاه در این پرونده تصمیم گرفت مسوولیت جبران خسارت باید به نسبت برابر بین دو شرکت سرشکن شود.

یعنی به‌طور خلاصه باید گفت به منظور واجد اثر کردن شرط مازاد در هر یک از بیمه‌نامه‌ها که موجب سقوط مقررات مشابه در بیمه دیگری می‌شود و در نتیجه شرط‌های مازاد یکدیگر را از اثر می‌اندازند باید هر دو پوشش را پوشش اولیه تلقی کنیم و هر شرکت بیمه ملزم است در هزینه‌های تأدیه خسارت و دادرسی سهیم باشد. (Mohamed, op.cit, 41)

۲-۳- شرط فرار در برابر شرط فرار^۱

چنانچه شرط معافیت، صریح و بدون ابهام باشد، بیمه‌نامه‌ی دیگر ملزم به پرداخت خواهد بود^۲. با این وجود، چنانچه هر دو بیمه‌نامه حاوی این شروط باشند، وضعیت به چه صورت خواهد بود؟ آیا هر دو بیمه‌گر مسوول هستند، هیچ‌کدام مسوول نیستند یا تنها یکی از آن‌ها مسوول پرداخت است؟ این موضوع در پرونده‌ی (Gale V Motor Union Insurance CO.) مطرح شده که در آن قاضی (روش)^۳ رأی داد، هر شرکت به نسبت مساوی مسوول پرداخت نصف خسارت است، چرا که شروط اساسی مرتبط باید در کنار هم خوانده و تفسیر شوند و نه در برابر یکدیگر. (Richmond, 1995, 1391)

شروط مورد بحث که در دو قرارداد بیمه اتومبیل ملاحظه شدند مقرر کرده بودند در صورتی که خطر به موجب قرارداد دیگری نیز مورد پوشش قرار گیرد بیمه‌گر اولاً مسوول نخواهد بود و ثانیاً در جایی که دو بیمه‌نامه خطر واحدی را تحت پوشش قرار داده باشند بیمه‌گر به تناسب و به صورت نسبی مسوول پرداخت خسارت است. دادگاه احراز کرد که بایستی هر دو شرط، مجتمعاً و در کنار هم لحاظ شوند و بیمه‌نامه دومی و بیمه‌نامه‌ی اول را واجد شرایط مسوولیت پرداخت خسارت قلمداد کند. مع‌ذلک قاضی روش نظر داد که این موضع و این نتیجه‌گیری در زمان قرائت و تفسیر صحیح شرط‌ها است، اما در حالتی که بیمه‌نامه فاقد شرط پرداخت نسبی باشد، وضعیت متفاوت است و این شرط به تنهایی یک شرط، معافیت از مسوولیت خواهد بود. در صورت وجود

^۱ Escape Clause against Escape Clause

^۲ Where the wording of an escape clause is clear and unambiguous, the other policy will have to pay out.

^۳ Roch

مورد اخیر، نظر قاضی این بود که هیچ یک از بیمه‌گران مسؤوّل نخواهند بود. در صورتی که چنین رویکردی مورد تبعیت باشد، نتیجه این است که بیمه‌شده در قبال خسارت وارده، از حمایت برخوردار نخواهد شد. دادگاه در پرونده‌ی (Weddel V. Road Traffic and General Insurance CO. Ltd [1928]) این موضوع را شفاف‌تر کرد و رأی صادر کرد که شرط‌ها نافی یکدیگر نیستند بلکه باید به گونه‌ای تفسیر شوند که از دسته بیمه‌های هم‌زمان که صراحتاً بیان می‌دارند در صورت وجود بیمه موازی (هم‌زمان^۱)، پوشش بیمه‌ای خودبه‌خود از بین می‌رود، خارج شوند و حکم بر این داد که هر دو شرکت بیمه با رعایت شرط تناسب، مسؤوّل پرداخت خسارت محسوب شوند.

این تصمیم مؤید این است که دادگاه این نظر را که شروط، مسؤولیت را بطور کلی نفی می‌کنند، رد می‌کند و نتیجه این خواهد بود که هر بیمه‌گری به نوبه‌ی خود ضامن است. تصمیم اتخاذ شده در این پرونده در پرونده‌ی (Structural Polymer System Ltd and Another V Brown. [1999]) مورد تبعیت قرار گرفت. بنابراین این رویکرد مجدداً تأیید می‌شود که در صورت وجود بیمه‌نامه‌ای که حاوی شروط منتج به معافیت از مسؤولیت است، بیمه‌گذار باید این حق را داشته باشد که طبق هر دو بیمه‌نامه تقاضای پرداخت خسارت نماید.

در واقع اگر در صورت وجود بیمه نامه به صورت مضاعف که هر دو دارای شرط معافیت از پرداخت هستند، به دلیل حفظ تعادل میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار، رویه قضایی انگلیس اکثراً طرفدار این نظر است که باید این دو شرط معافیت از پرداخت را در کنار هم تفسیر کنیم، نه در مقابل هم، که نتیجتاً منجر به این می‌شود که هر دو بیمه‌گر مضاعف، در صد متناسب سهم را به صورت مشترک بپردازند. به بیان دیگر تقابل دو شرط فرار نهائماً باعث می‌شود که هر بیمه‌گر به صورت Pro rata با در نظر گرفتن (سهم متناسب) مسؤوّل باشد و موجب فرار کامل آنها از پرداخت خسارت به طور کلی نمی‌شود. البته این رویه غالب در حقوق انگلیسی است اما در پرونده‌هایی هم مشاهده شده که قضات با توجه به توافق طرفین در صورت وجود شرط فرار در دو بیمه‌نامه حکم به معافیت مسؤولیت بیمه‌گران داده‌اند. نتیجتاً این خود بیمه‌گذار است که در هنگام امضاء بیمه‌نامه‌ها باید دقت کند که در دام چنین شروطی نیفتد، چون همانطور که گفته شد صدور حکم به معافیت کامل بیمه‌گران نیز محتمل است.

^۱ Concurrent Policy

۳-۳- شرط فرار در برابر شرط مازاد^۱

هنگامی که یکی از دو بیمه‌نامه‌ی قابل اعمال و معتبر، دارای شرط فرار و دیگری دارای شرط مازاد باشد، اکثریت دادگاه‌ها رأی داده‌اند که بیمه‌نامه‌ای که دارای شرط فرار است، ابتدا ضامن خسارت است و بیمه‌نامه‌ی دارای شرط مازاد، بیمه مازاد محسوب می‌شود و به طور ثانوی مسؤول است. منطق این قاعده این است که بیمه‌نامه‌ی حاوی شرط مازاد، پوشش قابل وصول دیگر تا حدی که به شرط عدم مسؤولیت بیمه‌نامه‌ی دیگر مرتبط است، مقرر نکرده‌اند، در پرونده‌ی دو

پوشش بیمه بود؛ یک بیمه‌نامه دارای شرط فرار و بیمه‌نامه‌ی دیگر دارای شرط مازاد بود.

دادگاه این دو شرط را با هم مقایسه کرد و به این نتیجه رسید که بیمه‌نامه‌ی دارای شرط مازاد «بیمه معتبر و قابل وصول» از حیث معنای شرط فرار نبود؛ زیرا بیمه‌نامه‌ی حاوی شرط مازاد از نظر مفاد و معنی نسبت به بیمه دیگر مازاد محسوب می‌شود. به این ترتیب دادگاه رأی داد که بیمه‌گری که بیمه‌نامه دارای شرط فرار را صادر کرده، بیمه‌گر اولیه محسوب می‌شود. مع‌ذلک در موردی که بیمه‌نامه حاوی شرط فرار مقرر کند: «این بیمه هیچ‌گونه خسارت موضوع پوشش انواع خاص بیمه‌های دیگر از جمله نوع بیمه مازاد را پوشش نخواهد داد».

دادگاه در این مورد نظر داده است که بیمه‌گری که بیمه‌نامه‌اش چنین شرطی مقرر کرده از مسؤولیت مبرا است و در پرونده‌ی (Horace Mann Insurance CO. V Continental Casualty) [1981] دادگاه شرطی را که مقرر کرده بود، اعمال پوشش بیمه مشروط به عدم وجود بیمه دیگر اعم از اولیه یا مازاد است را، به عنوان شرط فرار فوق‌العاده^۲ توصیف کرد. دادگاه در این خصوص اصول تفسیر زیر را ارائه کرده است.

- ۱- طرفین آن‌گونه که مایلند می‌توانند قرارداد منعقد کنند و قرارداد آن‌ها به نحوی که تنظیم شده از سوی دادگاه اجرا خواهد شد.
- ۲- شرط‌های فرار و شرط‌های بیمه مازاد همانند مقرراتی نیستند که از یکدیگر قابل تمییز نباشند و در نتیجه می‌توان خسارت را به نسبت بین مسؤولین سرشکن کرد.
- ۳- هنگامی که طرفین قرارداد منعقد می‌کنند که پوشش در صورت وجود بیمه دیگر ساقط شود، وجود بیمه‌نامه‌ی دیگر با وجود شرط بیمه مازاد چنان واقعی و کارآمد نیست که مقررات مستثنی‌کننده را در بیمه‌نامه اولیه به جریان اندازد.

^۱ Escape Clause Against Excess Clause

^۲ Super Scape Clause

۴- مع‌ذک‌ک‌ه‌نگ‌ام‌ی‌ک‌ه‌شرط‌فرار،‌شرط‌فرار‌فوق‌العاده‌است‌و‌به‌صراحت‌مقرر‌می‌ک‌ند‌ک‌ه‌در‌صورت‌وجود‌پوشش‌بیمه‌مازاد‌هیچ‌خسارتی‌را‌پرداخت‌نخواهد‌کرد،‌وجود‌بیمه‌نامه‌با‌شرط‌بیمه‌مازاد‌واقعه‌و‌اتفاقی‌است‌ک‌ه‌احکام‌و‌مقررات‌بیمه‌اول‌بر‌جریان‌می‌اندازد‌(یعنی‌بیمه‌حاوی‌شرط‌فرار‌و‌تبری‌از‌مسئولیت‌است). (cit, 41. Mohamed, op.)

۴-۳- شرط تناسب در مقابل شرط تناسب^۱

از‌لحاظ‌سنتی‌وقتی‌دو‌بیمه‌نامه‌دارای‌شرط‌«بیمه‌دیگر»‌و‌شرط‌تناسب‌هستند،‌هر‌بیمه‌گر،‌مسئول‌آن‌نسبت‌از‌خسارت‌است‌ک‌ه‌مبلغ‌اسمی‌و‌مقرر‌بیمه‌نامه‌ی‌او‌در‌برابر‌جمع‌مبلغ‌بیمه‌های‌قابل‌وصول‌و‌معتبر‌خواهد‌داشت.

در‌پرونده‌ی‌(Neice V. Nationwide Mut.Ins. CO. [1978])‌وقتی‌دو‌بیمه‌دارای‌شرط‌تناسب‌بودند،‌دادگاه‌رای‌داد‌ک‌ه‌هر‌متصدی‌حمل‌به‌صورت‌اولیه‌و‌با‌نسبت‌حداکثر‌پوششی‌ک‌ه‌به‌موجب‌بیمه‌نامه‌ها‌تعهد‌شده،‌مسئولند.‌هر‌کدام‌از‌این‌بیمه‌نامه‌ها‌در‌واقع‌با‌رعایت‌شرط‌تناسب،‌به‌میزان‌تعهد‌خویش‌مسئولند. (Richmond, op. cit, 1388)

۵-۳- شرط تناسب در مقابل شرط فرار^۲

وقتی‌تعارض‌شرط‌های‌تناسب‌و‌شرط‌های‌فرار‌پدید‌می‌آید،‌دادگاه‌ها‌به‌طور‌عموم‌رای‌داده‌اند‌ک‌ه‌بیمه‌نامه‌ای‌ک‌ه‌دارای‌شرط‌تناسب‌است‌ابتدا‌ضامن‌و‌مسئول‌است.‌منطق‌نهفته‌در‌این‌نظر‌این‌است‌ک‌ه‌بیمه‌نامه‌دارای‌شرط‌فرار،‌حکمی‌در‌مورد‌بیمه‌قابل‌وصول‌و‌معتبر‌دیگر‌ک‌ه‌دارای‌شرط‌تناسب‌است‌مقرر‌نمی‌ک‌ند‌در‌حالی‌ک‌ه‌بیمه‌نامه‌دارای‌شرط‌تناسب،‌بیمه‌نامه‌ی‌دیگری‌است‌ک‌ه‌شرط‌فرار‌را‌واجد‌معنی‌و‌مؤثر‌می‌ک‌ند.‌یعنی‌شرایط‌اعمال‌آن‌را‌فراهم‌می‌ک‌ند. (Richmond, Ibid, 1390)

۶-۳- شرط تناسب در مقابل شرط مازاد^۳

شرط‌مازاد‌در‌بیمه‌نامه‌به‌این‌معنی‌است‌ک‌ه‌این‌بیمه‌نامه‌باید‌خسارت‌را‌در‌صورتی‌ک‌ه‌سایر‌بیمه‌نامه‌ها‌منتفی‌و‌غیرمؤثر‌باشند،‌یا‌پوشش‌ناکافی‌داشته‌باشند،‌پرداخت‌ک‌ند؛‌اگر‌چنین‌شرطی‌در‌بیمه‌نامه‌ای‌وجود‌داشته‌باشد‌و‌سایر‌بیمه‌نامه‌ها‌دارای‌شرط‌تناسب‌باشند،‌اثر‌آن‌این

^۱ Pro rata Clause Against Pro rata Clause

^۲ Pro rata Clause Against Escape Clause

^۳ Pro rata Clause Against Excess Clause

است که شرط تناسب به جریان نمی‌افتد، زیرا بیمه‌نامه مؤثر و نافذ دیگری وجود ندارد. (Barry R. & Newman, op. cit, 709)

۴- استرداد حق بیمه‌های دریافتی

نگرانی بیمه‌گذار در بیمه‌های مضاعف این است که چرا وی باید احتمال عدم پوشش خسارات خود علی‌رغم وجود قراردادهای بیمه متعدد را بپذیرد، چرا که بیمه‌گر یا بیمه‌گران با تکیه بر شروط بیمه‌نامه که آن‌ها را کلاً یا جزئاً از پرداخت معاف می‌دارد، به نحوی استدلال کنند که هیچ تعهدی به پرداخت خسارت ندارند، آن هم پس از آن که بیمه‌گذار حق بیمه خود را با نرخ بالا پرداخت نموده است. این امر، موضوعات پیچیده‌ای را مطرح کرده است مثل این که آیا بیمه‌گذار می‌تواند ادعای برگشت حق بیمه‌ی خود را از هر یک از بیمه‌گران به تناسب سهم آن‌ها به نحوی که این مبالغ برابر با حق بیمه‌ای شود که از طریق بیمه مضاعف پرداخت نموده، بنماید؟ (Mohamed, op. cit, 31) برای تعدیل این نابرابری و بی‌عدالتی استرداد حق بیمه پرداختی و میزان آن می‌تواند راهکاری باشد که شاید موجب تعادل منافع بیمه‌گر و بیمه‌گذار شود جایی که همیشه بیمه‌گر در موقعیت بهتری از بیمه‌گذار قرار دارد. چرا که به هر حال با توجه به اصل غرامت و این که بیمه‌گذار در صورت وجود بیمه مضاعف، نمی‌تواند بیش از خسارت خود دریافت کند که نتیجتاً مسؤولیت هر بیمه‌گر به نسبتی کاهش می‌یابد یعنی علی‌رغم این که به طور کامل حق بیمه را دریافت کرده ولی با توجه به اصل مشارکت بین بیمه‌گذاران در بیمه مضاعف تنها بخشی از خسارت را می‌پردازد. بنابراین یکی از مهم‌ترین حقوق بیمه‌گذاران در بیمه مضاعف این است که بتواند حق بیمه‌ای را که مازاد بر مسؤولیت هر بیمه‌گر است را مسترد کند. در واقع استرداد حق بیمه‌های مازاد پرداخت شده به بیمه‌گران نتیجه‌ی منطقی کاهش و تقسیم مسؤولیت میان بیمه‌گران می‌باشد. (شکوری گرکانی، ۱۳۹۰، ۱۰۰) موضوع استرداد حق بیمه در پرونده‌ی (Tyrie V Fletcher [1772]) مطرح شد. (Hodges, 1999, 17) و مسأله این بود که آیا طبق اوضاع و احوال حاکم بر پرونده، بخش متناسبی از حق بیمه باید برگردانده شود یا نه، دادگاه در آن زمان، تصمیم گرفت که پرونده را از نظر اصول کلی قابل اعمال بر تمام بیمه‌نامه‌ها رسیدگی کرده و پرونده را از دو زاویه مورد بررسی قرار دهد. اول این که در مواردی که بیمه‌گر، حق بیمه را در مقابل پذیرش مسؤولیت خطر احتمالی وارد بر بیمه‌گذار دریافت نموده، صرف‌نظر از این که چه علتی سبب بدهکاری وی شده باشد، چنانچه مسؤولیت خطر را بر عهده نگیرد، مثلاً آن خطر حادث شود، ما به ازایی که پول یا حق بیمه را در اختیار او قرار داده از بین می‌رود و در نتیجه او باید حق بیمه را برگرداند. روش دیگر این که، اگر خطر موضوع

قرارداد حادث شده باشد، استرداد حق بیمه مطرح نخواهد شد. نظر دادگاه در این پرونده این بود که رویکرد اخیر، راه حل درستی است. در پرونده‌ی فوق، دادگاه حکم صادر کرد که در صورتی که خطر تماماً حادث شده باشد، حق بیمه مسترد نمی‌شود. خواهان که بیمه‌گذار بود، علیه خوانده که بیمه‌گر بود اقدام به طرح دعوی با خواسته‌ی استرداد بخشی از حق بیمه نمود. خواهان معتقد بود که حق بیمه به این دلیل باید مسترد شود که خسارت برآورد شده برای آن خطر به میزان دوازده ماه، بیش از خطری بوده که واقعاً حادث شده که در واقع برابر با ۲ ماه بوده است؛ استدلال خواهان این بود که مشخص شده که خطر با آن چه انتظار می‌رفته، متفاوت بوده و حق بیمه برای کل ۱۲ ماه پرداخت شده نه برای ۲ ماه، و استدلال خوانده این بود که به محض این که کشتی سفر خود را از بندری در لندن آغاز نموده، بیمه‌نامه برای تمام مدتی که کشتی را بیمه نموده بر آن منضم شده است و حق بیمه را در ازای هر ماه محاسبه نشده و کل مبلغ برای کل دوازده ماه مدنظر بوده و مورد توافق قرار گرفته است. بنابراین قرارداد کلی بوده بدون آن که قصد طرفین، تفکیک‌پذیری و یا به نسبت تقسیم کردن بیمه بوده باشد.

این وضعیت، متفاوت با موردی است که خطر حادث نشده و بنابراین منجر به بازگشت حق بیمه شود. در این جا یک خطر کلی غیرقابل تفکیک وجود دارد که برگشت حق بیمه را تضمین نمی‌کند. هر چند خود صنعت بیمه روش‌هایی را دارد که باعث توسعه بیمه ظرف سال‌های متمادی گردیده، این روش‌ها معمولاً به نفع شرکت‌های بیمه بوده است. این امر معمولاً به خاطر قدرت چانه‌زنی شرکت‌های بیمه در مقابل بیمه‌گذار است. از سوی دیگر بیمه‌گذار می‌تواند تصمیم بگیرد که آیا شروط بیمه‌نامه را قبول کند یا به دنبال بیمه دیگری باشد.

ماده ۸۴ قانون دریایی انگلیس موارد استرداد حق بیمه را مقرر کرده و در بند f بیان داشته: «در صورتی که بیمه‌گذار به موجب بیمه مضاعف، به صورت مازاد بیمه شده باشد، درصدی از حق بیمه‌هایی که پرداخت شده قابل استرداد است. مشروط بر اینکه اگر بیمه‌نامه‌ها در زمان‌های متفاوتی منعقد شده باشد، و یکی از بیمه‌نامه‌های ابتدایی، در هر زمان، کل خطر و ریسک را قبول کرده باشد، یا اگر مطالبه خسارت به موجب بیمه‌نامه با توجه به مبلغ کامل بیمه شده پرداخت شود، حق بیمه در این مورد قابل استرداد نیست. همچنین در صورتی که بیمه مضاعف به صورت آگاهانه و اختیاری از سوی بیمه‌گذار اخذ شود، حق بیمه قابل استرداد نخواهد بود.» این ماده منحصر در خصوص بیمه مضاعف است و مقرر کرده در صورت وجود بیمه مضاعف درصد متناسبی از حق بیمه‌های پرداختی قابل استرداد است، مطابق ماده فوق الذکر، به محض آنکه پوشش بیمه شروع به جریان می‌کند، همین مقدار که بیمه‌گر در مخاطره جبران خسارت

محتمل الوقوع قرار می‌گیرد و لولانکه مدت کمی از آن بگذرد و سپس قرارداد بیمه بی اعتبار گردد، حق بیمه قابل برگشت نخواهد بود، مگر آنکه قرارداد بیمه قابل تقسیم باشد که در این صورت به تناسب قسمت‌های بعدی قرارداد، حق بیمه‌های متعلقه قابل برگشت خواهد بود، به طور کلی مطابق قانون فوق الذکر مواردی که حق بیمه قابل برگشت می‌باشد، مواردی است که عوضی در مقابل حق بیمه وجود نداشته باشد و یا اینکه طبق قرارداد بخشی از حق بیمه، در صورت تحقق برخی شرایط قابل برگشت باشد. بطلان قرارداد می‌تواند مثال برای موردی باشد که عوضی در مقابل حق بیمه وجود ندارد (صادقی نشاط، ۱۳۹۱، ۱۲۷ و ۱۲۸).

هم چنین این ماده مقرر کرده در صورتی که بیمه‌گذار از وجود بیمه‌های مازاد مطلع باشد، استرداد حق بیمه منتفی است. قانونگذار این مورد را به دلیل جلوگیری از انعقاد بیمه‌های مضاعف و تقلب بیمه‌گذار پیش‌بینی کرده است.

در قانون بیمه ایران، قانونگذار در ماده ۸ قانون بیمه، ممنوعیتی را برای انعقاد بیمه مضاعف برقرار کرده و ضمانت اجرای بطلان با ظاهر نهی قانون‌گذار و مقایسه با سایر مواد قانون بیمه سازگار است. ماده ۸ قانون بیمه دلالتی بر قابلیت استرداد حق بیمه ندارد و این نظر به اینکه معامله باطل بی اثر است، نمی‌تواند موجب تملیک حق بیمه شود و به عبارت دیگر، غیرقابل استرداد بودن حق بیمه دریافتی، نیازمند دلیل است. بنابراین با فقد دلیل، بطلان بیمه مضاعف، مانع استرداد حق بیمه نیست.^۱ (احمدی و رحمانی، ۱۳۹۶، ۱۹۹)

در ماده ۱۹ لایحه بیمه تجاری آمده است که: «در صورتی که مالی بیمه شده باشد، نمی‌توان در مدتی که بیمه باقی است همان مال را در قبال همان خطر مجدداً بیمه نمود، مگر آن که بیمه‌گذار در هر مورد نام بیمه‌گر و مبلغ بیمه شده را به آگاهی بیمه‌گر یا بیمه‌گران بعدی رسانده باشد.

در این صورت بیمه‌گذار می‌تواند برای دریافت خسارت تا حد مبلغ بیمه شده به هر یک از بیمه‌گران به هر نسبت مراجعه کند. در صورت تخلف، بیمه‌های بعدی باطل است و حق بیمه‌های بعدی قابل استرداد نیست.^۲» در خصوص نحوه استرداد حق بیمه در بیمه‌های مضاعف از اداره

^۱ البته گروهی نیز از آنجا که وجود قصد تقلب را در بیمه مضاعف مفروض می‌پندارند استرداد حق بیمه را در این صورت منتفی می‌دانند.

^۲ به موجب ماده (۱۱) (۱۰) ۸۵ قانون بیمه دریایی کانادا نیز «... در جایی که بیمه شده به موجب بیمه مضاعف بیش از ارزش بیمه شده باشد، بخش قابل تقسیم حق بیمه قابل استرداد است. بند فوق در موارد زیر اعمال نخواهد شد،

حقوقی بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران، استعلامی صورت گرفته بدین شرح: براساس ماده ۸ قانون بیمه در صدور بیمه‌نامه مضاعف ممنوع می‌باشد، از آنجا که رویه شرکت‌های بیمه در فسخ یا ابطال بیمه‌نامه مضاعف متفاوت می‌باشد بطوری که برخی از شرکت‌های بیمه اقدام به فسخ و محاسبه کوتاه مدت یا روز شمار بیمه مضاعف نموده و با این استدلال که شرکت تحت ریسک بوده از عودت بخشی از مبلغ حق بیمه خودداری می‌کند در حالی که بعضی از شرکت‌های بیمه، بیمه مضاعف را ابطال و کل حق بیمه را به بیمه‌گذار عودت می‌نمایند. لذا در جهت ایجاد وحدت رویه و جلوگیری از تضییع حقوق بیمه‌گذاران، کدامیک از روش‌های فوق قانونی است؟ در پاسخ به این سوال اداره حقوقی بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران بیان داشته «درخصوص بیمه مضاعف با فرض عدم قصد تقلب، چنانچه وجود بیمه‌نامه‌ای دیگر با وحدت موضوع، ذینفع، ریسک و زمان پیش از وقوع حادثه کشف شده باشد، با توجه به ماده ۸ قانون بیمه، بیمه‌نامه موخر بایستی ابطال شود و از آنجا که بیمه‌گر مربوطه تا پیش از ابطال بیمه‌نامه تحت ریسک بوده است و بر همین اساس چنانچه خطر موضوع بیمه محقق می‌گردید، بیمه‌گر می‌بایست خسارت را پرداخت کند از سوی دیگر اخذ بیمه مضاعف، غالباً ناشی از اقدام بیمه‌گذار است، لذا محاسبه حق بیمه جهت عودت براساس تعرفه کوتاه مدت خواهد بود». این نظر همانطور که مشاهده می‌شود درخصوص بیمه‌های مضاعفی است که بدون قصد تخلف اخذ شده است که از مفهوم مخالف آن چنین بر می‌آید که در صورت انعقاد قرارداد بیمه‌های مضاعف با قصد تخلف، حق بیمه‌های پرداختی به بیمه‌گذار مسترد نمی‌شود. (نظریه شماره ۲۰۵/۹۵۹۲ - ۹۵/۶/۲۴ بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران)

۵- نتیجه‌گیری

- در رویه بیمه انگلستان، معمولاً در فرم‌های استاندارد بیمه‌نامه‌ها شرطی درج می‌شود که به «شرط وجود سایر بیمه‌نامه‌ها» مشهور است. در واقع در بیمه‌نامه‌ها شرط می‌شود در صورت وجود بیمه‌نامه‌های دیگر مسؤلیت بیمه‌گر چگونه خواهد بود، که شرط فرار، شرط مازاد، شرط پرداخت به نسبت از این جمله‌اند. معمولاً این شروط توسط بیمه‌گران جهت امتناع از پرداخت

الف) در صورتی که بیمه مضاعف از سوی بیمه‌گذار، آگاهانه اخذ شده باشد. در این صورت هیچ یک از حق بیمه‌ها قابل استرداد نیست.

ب) در صورتی که بیمه‌نامه‌ها در زمان‌های مختلف اخذ شده باشد و یکی از بیمه‌نامه‌ها طی مدتی شامل تمام خطر باشد، یا اینکه برای شرایط این بیمه‌نامه ادعای خسارت شده و غرامت با لحاظ کل مبالغ بیمه شده پرداخت شده باشد، حق بیمه قابل استرداد نیست ولی حق بیمه‌نامه‌های بعدی قابل استرداد می‌باشد.»

مورد استفاده قرار می‌گیرد و گاهی ترکیبی از این شروط در بیمه‌نامه‌ها درج می‌شود، که همانطور که بررسی نمودیم، تفسیر این شروط در رویه قضایی انگلیس، به نحوی است که بیمه‌گذار علی‌رغم پرداخت چندین حق بیمه، به واسطه این شروط که مکانیزم‌های دفاعی و محدود کننده تعهد بیمه‌گران به پرداخت خسارت است، بدون پوشش بیمه‌ای رها نشود. شایان ذکر است در حقوق بیمه ایران، به دلیل منع بیمه مضاعف و عدم شناسایی آن، شرایط و آثار این نوع بیمه مسکوت مانده و بالطبع در بیمه‌نامه‌ها اصولاً شروط ساقط کننده و محدود کننده تعهد بیمه‌گر در صورت وجود بیمه مضاعف پیش‌بینی نمی‌شود، حتی در مواردی که بیمه مضاعف بدون قصد تقلب و دریافت خسارت مکرر یا به صورت اتفاقی منعقد شده است نیز قانون‌گذار مقررهای در خصوص چگونگی شرایط و اعتبار این نوع بیمه‌ها مقرر نکرده است، تنها در بعضی از آیین‌نامه‌ها به طور پراکنده وظایفی برای بیمه‌گر و بیمه‌گذار در صورت تحقق بیمه مضاعف پیش‌بینی شده که مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. البته در این زمینه با خلأ قانونی مواجهیم که جهت وحدت رویه، اعمال قانونگذاری مناسب لازم است.

- برای تعدیل نابرابری و بی‌عدالتی بین بیمه‌گذار و بیمه‌گران در بیمه مضاعف، استرداد حق بیمه پرداختی و میزان آن می‌تواند راهکاری باشد که شاید موجب تعادل منابع بیمه‌گر و بیمه‌گذار شود. چرا که با توجه به اصل غرامت، بیمه‌گذار در صورت وجود بیمه مضاعف نمی‌تواند بیش از خسارت خود دریافت کند که نتیجتاً مسوولیت هر بیمه‌گر به نسبتی کاهش پیدا می‌کند. یعنی علی‌رغم این که بیمه‌گران به طور کامل حق بیمه را دریافت کرده‌اند، اما با توجه به اصل مشارکت بین بیمه‌گران، تنها بخشی از خسارت را می‌پردازند. بنابراین یکی از مهمترین حقوق بیمه‌گذاران در بیمه مضاعف این است که بتواند حق بیمه‌ای را که مازاد بر مسوولیت هر بیمه‌گر پرداخته است را مسترد کند. استرداد حق بیمه مضاعف در بند f ماده ۸۴ قانون بیمه دریایی انگلیس پیش‌بینی شده، اما چون آثار حقوقی بیمه مضاعف در قانون ایران مسکوت مانده، بالطبع این مورد هم پیش‌بینی نشده که شایسته است، قانون‌گذار در موارد صحت بیمه مضاعف، نسبت به این مورد نیز تعیین تکلیف نماید.

- شرط اعلام و افشای بیمه مضاعف که مبتنی بر اصل حسن نیت است، شرطی است که موجب آن، بیمه‌گذار باید در هنگام انعقاد عقد بیمه دوم سایر بیمه‌گران را از وجود عقد بیمه دیگر مطلع سازد. در حقوق انگلیس بیمه‌گذار موظف است وجود بیمه نامه دیگر را بطور کامل و صادقانه به اطلاع دیگر بیمه‌گران برساند، که این امر مبین و معیار داشتن حسن نیت از طرف بیمه‌گذار است که عدم رعایت این شرط موجب بری شدن بیمه‌گر از مسوولیت می‌شود.

منابع و مأخذ

منابع فارسی:

- ۱- ایزانلو، محسن و لطفی احسان، دربارهٔ تعهد بیمه‌گذار به اطلاع رسانی، فصلنامهٔ حقوق، مجلهٔ دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۱، شماره ۳، پاییز ۹۰.
- ۲- خروشی، عبدالعظیم، حقوق بیمه، تعهدات در بیمه‌های غرامت، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۹۰.
- ۳- سیفی زیناب، غلامعلی و علی وفایی پور، معیار تشخیص وجود حسن نیت بیمه‌گذار و بیمه‌گر در قرارداد بیمه، فصلنامه صنعت بیمه، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۹.
- ۴- شکوری گرکانی، محمد، مطالعه تطبیقی بیمه مضاعف در حقوق ایران و انگلیس با تاکید بر فقه امامیه، استاد راهنما: دکتر محسن ایزانلو، دانشگاه امام صادق علیه السلام، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۹۰.
- ۵- صادقی مقدم، محمد حسن و شکوهی زاده رضا، حقوق بیمه، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲.
- ۶- صادقی نشاط، امیر، حقوق بیمه دریایی، مؤسسه آموزشی کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران، زمستان ۱۳۷۰.
- ۷- طالب احمدی حبیب و عبدالله رحمانی، بیمه مضاعف، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره نهم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۶.
- ۸- قانون بیمه ایران مصوب ۱۳۱۶.

منابع انگلیسی:

- 1- Barry R. Ostrager and Newman, Thomas R., Handbook on Insurance Coverage Disputes, 11th edition, Volume, 1, 1988.
- 2- Bugra, Aysegul, Double Insurance and Contribution under New Zealand law, 2013.
- 3- CLydel & Co, Insurance and reinsurance, may 2014.
- 4- Colinvanx, Raoul, The law of Insurance, 4th edition, sweet & Maxwell, 1970.
- 5- Deacon, James and Hyde, Malcom and McCarthy, Property Insurance and claims, Chartered Institute, September, 2010.
- 6- Derrington, D. and Ashton, R., The law of liability Insurance, 3rd edition, Lexis Nexis Publication, Australia, 2013.
- 7- Dunt, John and Jones, Wayne, Insurance Dispute, 3rd edition, 2011.

- 8- Hodges, Susan. Cases and Materials on Marine Insurance Law, Cavendish Publishing Limited, 1999.
- 9- Kahn, MarcyLouis, The Other Insurance Clauses, American Bar Association, Vol. 19, No.4, Summer 1984.
- 10-Liistro,Dino and Bartlett, Kevin, The Contribution Doctorin versus other insurance clauses,spark.com.au
- 11-Mohamed, Nisha, Double Insurance and Contribution, University of Southampton, Thesis for the degree of Doctor of Philosophy, 2013.
- 12-Musy, Alberto M, The good faith principle in contract law and the pre-contractual duty to disclose, 2001, available at: <http://www.bepress.com/gi/advances/vol1/iss/art1>.
- 13-Parks, AlexL, The Law And Practice of Marine Insurance And Average, London, Stevens&Sons, 1988.
- 14-Richmond, DouglasR, Issues and Problem in “Other Insurance and Self - Insurance”, Pepperdin Law Review, volumn 22 Iss. 4, 1995.
- 15-Consumer Insurance Act2012.
- 16-Insurance Act 2015.
- 17-Marin insurance Act1906.